

Ficsor Krisztina¹: A jogelmélet és a szemantikai elméletek kapcsolata

Debreceni Jogi Műhely, 2008. évi (V. évfolyam) 1. szám, Különszám (2008. január)

A kutatási témám — mely egyébként ítélkezéselméleti problémákat ölel fel — egyik központi kérdése, hogy hogyan biztosítható a jogi, bírói értelmezés és érvelés objektivitása: mifélek lehetnek azok az indokok, melyeket a bíró alkalmazhat egy jogi döntés alátámasztása érdekében. Milyen szerepet kell játszaniuk a döntés alátámasztásában a kifejezetten jogi indokoknak és az erkölcsi indokoknak? E kérdés megválaszolásához szükségesek olyan „háttérvizsgálódások,” melyek nem pusztán jogelméleti, hanem hatalmas erkölcsfilozófiai és nyelvfilozófiai irodalmat is mozgósítanak. Az erkölcsfilozófiai illetve a nyelvfilozófiai elemzés dimenzióinak a figyelembe vétele vezetett annak a jogelméleti problémának a felvetéséhez, amit a konceptuális elméletek problémájának nevezhetünk. Azt a kérdést fogalmazhatnánk meg itt, hogy szükség van-e a fenti kérdés megválaszolásához az úgynevezett konceptuális elméletekre.

Az ítélkezéselmélet területén az angolszász jogelméleti irodalomban az egyik legnagyobb hatású szerző Ronald Dworkin. Annak megvilágításához, hogy mit is jelentenek az úgynevezett konceptuális elméletek, az ő felfogására támaszkodom, de annak magyarázatára is szükség van, hogy milyen kapcsolat áll fenn a konceptuális elméletek és a címben szereplő szemantikai elméletek között. Dworkin határozottan vallja, hogy a konceptuális elméletek nem játszhatnak szerepet sem a jogi, sem az erkölcsi vagy politikai filozófiai kérdések megválaszolásában. A jogelméletben azonban Herbert Hart az, aki megteremtette annak lehetőségét, hogy a jogot filozófiai, pontosabban nyelvfilozófiai szemszögből vizsgálhassuk. Választ kell találni arra, hogy a konceptuális, illetve a nyelvfilozófiai szempontokat mozgósító elméletek hozzájárulhatnak-e megfelelő módon a jogi kérdések megválaszolásához.

Ebben a dolgozatban nincs lehetőség egy teljes áttekintő elemzésre, így két szerző álláspontjának vázlatával mutatom be, hogy mi is az a probléma, ami körül a vita forog. Itt olyan konceptuális elméleti probléma merül fel, amely szemantikai kérdéseket is magába foglal. Az egyik szerző Dworkin, aki mint mondtuk, a konceptuális elméletekkel szemben lép fel. Ebből a szempontból fontos a *Law's Empire* című jogelméleti főművében kifejtett álláspontja, illetve egy frissebb, 2004-ben írt munkája. A másik szerző pedig R. M. Hare, aki bár nem jogfilozófus, jó támpontot adhat arra nézve, hogy hogyan képzelhető el a konceptuális elemzés egy olyan területen, mint az erkölcs. Ennek vizsgálatához a *Sorting Out Ethics* című könyvében leírtakat vehetjük alapul.

Először tekintsük át, mi a céljuk, mit jelentenek, milyen törekvést fogalmaznak meg a konceptuális elméletek! Dworkin nemrég írt, *A harti 'Utószó' és a politikai filozófia karaktere* című cikkében² úgy jellemzi ezeket az elméleteket, mint amelyek egy bizonyos módon tekintenek elemzésük tárgyára, legyen az a jog, erkölcs vagy politikai filozófia. A konceptuális elméletek „kívülről és felülről tekintenek az erkölcsre, a politikára, a jogra, a tudományra és a művészetre.”³ Ez azt jelenti, hogy a jogi, erkölcsi, politikai filozófiai fogalmak normatív szempontból semleges leírására törekednek. Nem célozzák a fogalom, illetve az adott gyakorlat igazolását. Azaz, harti kifejezéssel élve, külső nézőpontból tekintenek a vizsgálandó tárgyukra. A konceptuális elméletekre jellemző, hogy az adott gyakorlatra vonatkozó diskurzus két szintjét különböztetik meg. Az elsőfokú diskurzusban a gyakorlat résztvevői tartalmi vitát folytatnak az erkölcs területén például arról, hogy mi az erkölcsileg helyes vagy helytelen, a jogi gyakorlatban arról, hogy mi a jogos vagy jogtalan,

igazságos vagy igazságtalan. A másodfokú diskurzusban viszont az elsőfokú diskurzusban alkalmazott fogalmak definícióját próbálják megadni, és ezeket a fogalmakat osztályozzák. Itt arra törekednek, hogy a tartalmi vitában elhangzott érvektől függetlenül, a normatív, értékelő megfontolások szempontjából semleges módon definiálják, leírják, hogy például mi a jog, mi az igazságosság, vagy mi a szabadság. A másodfokú diskurzus letéteményesei a konceptuális elméletek. A jogelméletben Herbert Hart felfogásában nyilvánul meg ez a fajta megközelítés. Az érvényes jogot szerinte oly módon kell azonosítani, amely nem tartalmaz értékelő állításokat: „a jog átfogó és kimunkált társadalmi gyakorlatainak megértését, nem pedig értékelését célozza.”⁴ A konceptuális megközelítések az elsőfokú, tartalmi diskurzusban megjelenő fogalmak státusáról mondanak valamit. Az erkölcsi vagy értékelő állítások területén a konceptuális elemzés letéteményese a „metaetika.” A metaetika képviselői sem vesznek részt tartalmi erkölcsi vitákban, hanem az erkölcsi állítások státusáról számolnak be: vagy azt mondják, hogy az erkölcsi állítások lehetnek objektíve igazak vagy hamisak, mert objektív erkölcsi igazságok, tények léteznek, vagy azt, hogy az erkölcsi meggyőződéseink, az erkölcsi állításaink pusztán szubjektív érzelmeinket fejezik ki.⁵

A konceptuális elméletek tehát az adott gyakorlat semleges leírására törekednek, nem célozzák egyben annak igazolását is. Úgy gondolják, hogy az olyan fogalmak tartalma, mint a jog, igazságosság, szabadság vagy a demokrácia megvilágítható, leírható a gyakorlat résztvevőinek gyakorlatot alakító megfontolásaitól függetlenül.⁶ Dworkin szerint két érv is gyengíti a konceptuális elméletek e törekvését. Ezeket az érveket azonban később tárgyalom, ugyanis először azt kellene megvizsgálni, hogy Dworkin a korábbi, jogelméleti főművében hogyan képzeli el a konceptuális elméletek problematikáját és a velük szembeni fellépés lehetőségét.

Law's Empire című művében Dworkin konceptuális elméletekkel szembeni fellépése a jogpozitivizmus elleni kritikájában bontakozik ki, ezt pedig a „szemantikai tüske” érvének tárgyalásával fejt ki. Ebben a dolgozatban nem térek ki arra, hogy ez az érv megállja-e a helyét és hogy milyen hibákat rejt magában⁷, pusztán azt tekintem át, hogy mi az elképzelése Dworkinnak az úgynevezett szemantikai elméletekről, és hogyan lép fel ellenük.

Kezdjük az elején! Dworkin azt állítja, hogy a jogi esetek mindig három kérdést vetnek fel: ténykérdést, jogkérdést és a politikai moralitás kérdését.⁸ Mindhárom kérdésben előfordulnak a döntéshozók között véleményeltérések, azonban témánk szempontjából a jogkérdésben való bírói egyet nem értés létének a felvetése fontos: „Úgy tűnik, a jogászok és a bírók gyakran nem értenek egyet abban, mi az esetet eldöntő jog, és még abban sem értenek egyet, hogy erre nézve melyik a helyes alkalmazni kívánt teszt.”⁹ Dworkin elméletének a legnagyobb része arra irányul, hogy a jogászok jogkérdésben fennálló egyet nem értéséről adjon számot. Ennek érdekében vezeti be a jogi állítások (*propositions of law*) fogalmát. Ezek különböző általános vagy kevésbé általános formában megfogalmazott állítások arról, hogy mit mond a jog, mit enged meg, vagy milyen cselekvést tilt számunkra. Például „a jog megtiltja az államoknak, hogy a Tizennegyedik Alkotmánykiegészítés értelmében bárkitől megtagadják az egyenlő elbánást,” vagy a „jog kötelezi X-et, hogy kártérítést fizessen Y-nak.”¹⁰ Dworkin központi kérdése, hogy ezek a mindennapi jogi eljárások során elhangzott jogi állítások mikor lehetnek igazak és hamisak, mikor helyes őket kimondani és mikor nem. Ha arra kérdezzük rá, hogy egy jogi állítás mikor igaz vagy hamis, azaz milyen feltételek mellett lesz egy jogi állítás igaz vagy hamis, akkor a jog alapjaira (*grounds of law*) kérdezzük rá. Példával illusztrálva: az a jogi proposíció, hogy Kalifornia államban 55 mérföld a maximális sebességhatár azért igaz, mert a törvényhozó testület többsége igennel szavazott egy ilyen tartalmú törvényre. Amikor ehhez hasonló állításokat teszünk, akkor állást foglalunk a jog alapjai kérdésében.

A jog alapjai fogalmának bevezetése megkönnyíti Dworkinnak azt a törekvését, hogy megvilágítsa, hogy a jogkérdésben miféle egyet nem értés létezik a jogászok között. A véleményeltérés egyik típusa lehet az *empirikus* egyet nem értés. Ilyenkor a résztvevők egyetértenek abban, hogy mi tesz egy jogi állítást igazzá vagy hamissá, azaz a jog alapjaiban nincs véleményeltérés közöttük, abban viszont nem értenek egyet, hogy a jogi állítások igazságfeltételeit egy partikuláris esetben sikerült-e kielégíteni. „A jogászok és a bírók egyetérthetnek például abban, hogy Kaliforniában a sebességhatár 55 mérföld, ha a hivatalos kaliforniai törvénykönyv tartalmaz egy ilyen tartalmú törvényt, de nem értenek egyet abban, hogy vajon ez-e a sebességhatár, mert eltér a véleményük abban, hogy a törvénykönyv tényleg tartalmaz-e ilyen törvényt.”¹¹ A véleményeltérés másik típusa a *teoretikus* egyet nem értés. Ebben az esetben a jog alapjaiban nem értenek egyet, abban, hogy mi tesz egy jogi állítást igazzá vagy hamissá. Egyetértés övezheti például azt az empirikus tényt, hogy mit mond a törvénykönyv a kártérítésről egy adott esetben, de eltér a véleményük azzal kapcsolatban, hogy a törvénykönyvek vagy a bírói döntések kimerítik-e a jog alapjait. Az utóbbi, a teoretikus véleményeltérés szorul elméleti tisztázásra. Dworkin szerint azok, akik nem fogadják el a jogban a teoretikus egyet nem értés lehetőségét, a „tisztá tényeken alapuló felfogást” (*plain fact view of law*) képviselik. A tisztá tényeken alapuló felfogás szerint a jog nem más, mint amit a törvényhozó lefektetett vagy a bíróságok a múltban eldöntöttek. A jogkérdések mindig eldönthetők oly módon, hogy utánanézzünk a törvénykönyvben. A jog történeti tények kérdése, sohasem függhet erkölcsi megfontolásoktól. A jog alapjaiban — abban, hogy mi tesz egy jogi állítást igazzá vagy hamissá — nem fordulhat elő véleményeltérés. Ha mégis úgy tűnik, hogy teoretikus egyet nem értés áll fenn a jogászok között, akkor valójában nem arról vitatkoznak, hogy mi a jog, hanem arról, hogy milyenek kellene lennie.¹² A véleményeltérés csak olyan empirikus kérdésekre vonatkozhat, mint az, hogy hogyan döntöttek a múltban a jogi intézmények. A teoretikus egyet nem értés illúzió.

Miért gondolhatja ezt a tisztá tényeken alapuló felfogás képviselője? Azért, mert azt a felfogást vallja, hogy a jog szó jelentése bizonyos kritériumoktól függ. Mindannyian közös szabályokat követünk, amikor a szavakat használjuk, ezek a szabályok pedig kijelölik azokat a kritériumokat, melyek meghatározzák a szavak jelentését. A jog szó használatát meghatározó szabályok történeti tények kérdésévé teszik a jogot. Mivel a szavak alkalmazásakor sem vagyunk tisztában azzal, hogy pontosan melyek lennének az alkalmazást meghatározó szabályok, így a jogászok sincsenek teljes mértékben tudatában annak, hogy melyek a jog szó alkalmazását alátámasztó közös szabályok (nem képesek megfogalmazni átfogó és egyértelmű formában). A filozófia feladata, hogy feltárja ezeket a közös kritériumokat. Dworkin azokat az elméleteket, melyek azt vallják, hogy a jogászok a jogi állítások megítélésakor közös kritériumokat alkalmaznak és arra törekednek, hogy ezeket a kritériumokat feltárják, *szemantikai elméleteknek* nevezi. Dworkin a szemantikai elméletek „fogalma alá sorolja” mind az olyan elméleteket, melyek a jog definiálására törekednek (mint például az austini elmélet), mind azokat a felfogásokat, melyek a jogi fogalmak „használatát” leírásának problémájával foglalkoznak, vagyis azon körülményeknek a leírásával, melyek között a jogi állítások igazak vagy hamisak lehetnek.¹³

A szemantikai elméletek „paradigmatikus esetei” a jogpozitivisták elméletek. A jogpozitivisták elméletek azt vallják, hogy a jogászok *közös kritériumokat* alkalmaznak annak eldöntésekor, hogy mely jogi állítások igazak vagy hamisak. E kritériumiok történeti tények kérdésévé teszik a jogot. A jogkérdésekben megnyilvánuló egyet nem értés ennek következtében kizárólag empirikus lehet. Dworkin szerint az angolszász jogelméleti irodalomban a jogpozitivizmusnak két változata alakult ki, melyek a tisztá tényeken alapuló felfogást

képviselik. Az egyik *John Austin* elmélete. Az austini felfogásból az következik, hogy a jogi állítások akkor lesznek igazak, ha tükrözik a szuverén múltbéli parancsait. A másik *Herbert Hart* pozitívizmusa. Eszerint a jog alapjai a közösség tagjai által elfogadott elismerési szabályon nyugszanak. A jogi állítások olyan konvenciók által lesznek igazak, melyek kifejezik a közösség elfogadását egy olyan szabályra nézve, mely felhatalmaz bizonyos személyeket az érvényes jog megalkotására.¹⁴

Elemzésünk szempontjából fontos a harti pozitívizmusnak az a része is, amely a jog nyitott szövedékéről szól.¹⁵ Vagyis Hart felfogása, amely arról szól, hogy a jog az úgynevezett nehéz esetekben határozatlan, szemantikai megfontolásokon nyugszik. Álláspontjából az következik, hogy a jogkérdésekben felmerülő bizonytalanság szemantikai problémákon alapul. E problémának a lényege, hogy a jogszabályok általános kategóriákat, fogalmakat tartalmaznak. Hart szerint az, hogy a nehéz esetekben nem vagyunk biztosak egy jogi szabály alkalmazása felől, annak köszönhető, hogy az általános fogalmak alkalmazásakor nehézségekbe ütközünk. Az általános fogalmak alkalmazásakor lesznek olyan esetek, amelyekre nyilvánvaló, hogy az általános fogalmak alkalmazhatók, azonban előfordulhatnak olyan esetek is, amelyekről nem egyértelmű, hogy az általános kategória alá sorolható-e. Az egyértelmű (paradigmatikus) esetek a jelentés magjához (*core of meaning*) tartoznak, azok az esetek pedig, melyekről nem tudjuk egyértelműen eldönteni, hogy az általános fogalom alá sorolhatóak-e, a jelentés félárnyékához (*penumbra of meaning*). A jogi szabályok állandó jelensége a nyitott szövedékűség, ez pedig abból fakad, hogy a normák megfogalmazásának időpontjában nem láthatjuk előre az összes lehetséges ténybeli esetet. Ebből az is következik, hogy a szabályok céljaival kapcsolatban is bizonytalanok vagyunk. „A törvényhozók emberek, tehát nem ismerhetik a különböző körülmények összes lehetséges kombinációját.”¹⁶ Amikor olyan esettel állunk szemben, hogy bizonytalan az általános szabály alkalmazása, akkor a különböző „versengő érdekeinknek” megfelelően döntünk az alkalmazás felől, miközben a szabály pontosított céljainak megfelelően határozottabbá tesszük a szavak jelentését is.¹⁷

Dworkin határozottan állítja, hogy a jogkérdésekben fennálló jogászok egyet nem értés nem szemantikai összefüggéseken alapul. A jogi esetek kapcsán felmerülő problémák nem szemantikai jellegű problémák. A jog ugyanis interpretív társadalmi gyakorlat. A jogászok között nincs egyetértés sem a jogi gyakorlat elemeit, sem pedig a terjedelmét illetően. Ez az egyet nem értés azonban nem szemantikai, hanem tartalmi jellegű. „A jogi gyakorlat eltérően más társadalmi jelenségtől, argumentatív. A gyakorlat minden résztvevője megérti, hogy az, amit a gyakorlat tilt vagy megkövetel olyan állítások igazságától függ, melyek értelmet a gyakorlat által és a gyakorlaton belül nyernek; a gyakorlat nagyrészt abból áll, hogy jogi állításokat fogalmaznak meg és érvelnek mellettük.”¹⁸ Az, hogy a jogkérdésekben fennálló egyet nem értés tartalmi jellegű a dworkini elmélet keretei között azzal is magyarázható, hogy a jogi gyakorlat lényeges elemei nem érthetőek meg, ha külső nézőpontból vizsgáljuk. A jogi gyakorlat résztvevőinek nézőpontját kell figyelembe venni, ha a gyakorlat megértésére törekszünk, méghozzá a bírók „belső nézőpontja” az, ami a legjobban számít ebből a szempontból, azért, mert „a jogi állításokkal kapcsolatos bírói érvelés hasznos paradigmája annak, hogy megvilágítsuk a jogi gyakorlat központi és propozicionális aspektusait.”¹⁹

A jog alapjait illetően teoretikus egyet nem értés van a jogászok között, nem alkalmaznak közös kritériumokat a jogi állítások igazságának megállapításakor. A jog alapjait konstruktív értelmezések határozzák meg, a jogi állítások akkor lesznek igazak, ha helyük van a jogi gyakorlatot igazoló leghelytállóbb politikai és erkölcsi elméletben. A jogi érvelés erkölcsi érvelés. A szemantikai elméletek nem képesek számot adni a jogi gyakorlatban

megnyilvánuló tartalmi egyet nem értésről: „Hogyan gondolhatják, hogy az állami hatalom alkalmazására vonatkozó fontos döntéseknek azon kell múlniuk, hogy valamilyen önkényes döntést hozunk arról, hogy egy szót a határesetekben inkább így, mint amúgy használunk?”²⁰ A konceptuális (szemantikai) elméletek nem járulhatnak hozzá a jogi problémák megoldásához.

Dworkinnak a *Law's Empire*-ben kifejtett véleménye azonban — mint többen rámutattak —, több szempontból is hibás. Egyrészt azért, mert a módszertani pozitívizmusnak nem kell előfeltételeznie a Dworkin által neki tulajdonított tiszta tényeken alapuló felfogást, másrészt azért sem, mert a szemantikai elméleteknek nem kell tagadniuk a teoretikus vita lehetőségét, illetve az is problémát jelent, hogy összemosza a konceptuális és szemantikai elmélet fogalmait.²¹ Még fontosabb problémája a dworkini érvelésnek, hogy nem érinti a szemantikai elméletek „teljes készletét”, a dworkini kritika nem hatásos minden szemantikai elmélettel szemben, esetleg az úgynevezett *kritériális szemantikával* szemben. Ez a fajta szemantikai elmélet valóban azt vallja, hogy a fogalmak tartalmát azonosíthatjuk azon tulajdonságoknak a leírásával, melyek a beszélők által közösen osztottak, és amelyeket a beszélők az egyes kifejezésekhez kapcsolnak. Ezek a tulajdonságok kritériumként szolgálnak a fogalom helyes alkalmazásának alátámasztásaként. A fogalom helyes alkalmazását meghatározó kritériumok pedig konvencionálisak.²² Ez a felfogás valóban illik a dworkini kritika célpontjára, a harti pozitívizmusra. E szemantikai elmélettel szemben hatásos Dworkin kritikája. Azonban létezhetnek a szemantikai elméleteknek olyan formái, melyek nem vallják, hogy a fogalmak helyes alkalmazása közös kritériumok elfogadásán alapul. Ilyen például az úgynevezett K-P-szemantika, mely képes összeegyeztetni a tartalmi elméleti szempontokat a szemantikai megfontolásokkal. Sőt, amellet is lehet érvelni, hogy a szemantikai elméleteknek ez a megnyilvánulása összefér Dworkin elméletével.²³ Ha igaz, hogy a tartalmi elméletet támogathatja egy megfelelő szemantikai elmélet, akkor nem állíthatjuk, hogy a jogról nem alkothatunk hasznos szemantikai elméletet.

Dworkin legfrissebb írásában finomít az álláspontján, de a lényegi állítást, mely szerint a konceptuális elméletek nem járulhatnak hozzá jogelméleti problémák megoldásához, továbbra is fenntartja. Ott hagytuk abba az elején, hogy a konceptuális elméletek törekvését, hogy a jogi, erkölcsi, politikai filozófiai fogalmak és gyakorlat semleges leírását adják, két érv is gyengíti Dworkin szerint. Az egyik érv kiindulópontja lehet az a fent megfogalmazott dworkini tétel, hogy a jog interpretív társadalmi gyakorlat, melynek tartalmát a gyakorlat résztvevőinek teoretikus vitája határozza meg. Dworkin úgy gondolja, hogy a különböző fogalmak konceptuális, semleges leírására törekvő meghatározásai sem mások, mint elvontabb formában megfogalmazott tartalmi, normatív szempontból elkötelezett állítások. Az érv lényege, hogy a tartalmi jogi, erkölcsi vagy politikai viták olyan érveket is magukban foglalnak, amelyek konceptuális kérdésekről szólnak.²⁴ Magyarán ez azt jelenti, hogy mondjuk az igazságosságról szóló tartalmi vita, mely arról szól például, hogy igazságos-e a rabszolgaság vagy sem, azt a konceptuális kérdést is magában foglalja, hogy mi az igazságosság. Az interpretív fogalmak illetve gyakorlat tartalmát nem lehet meghatározni semleges, leíró módon, ugyanis a „leíró jelentést nem lehet lehámozni az értékelő erőről, mert az előbbi a jelzett módon függ az utóbbtól.”²⁵ A másik érv, hogy a „leírás” fogalma nem egyértelmű, többféleképpen is felfoghatjuk, ezért meg kell határozni a „leírás” fogalmának egy olyan értelmét, melyet a konceptuális elméletek a magukénak vallhatnak. A konceptuális elméletek szerint létezik a jogi, erkölcsi, politikai filozófiai fogalmaknak, mint a szabadság, demokrácia, igazságosság, vagy a jog egy normatív szempontból (azaz az adott gyakorlat résztvevőinek gyakorlatot alakító tartalmi nézőpontjaitól független) semleges leírása. Mit értsünk ezen a „leírás”? Dworkin olyan lehetőségeket sorol fel, mint a strukturális elemzés,

statisztikai általánosítás módszere, harmadikként pedig a szemantikai elemzés módszerét. Dworkin állítása szerint utóbbi képezi a konceptuális elméletek leíró módszertanának alapját. A szemantikai elméletek törekvésén továbbra is azt érti, hogy fel kell tárnunk azokat a közös kritériumokat, melyek a fogalmak helyes alkalmazását meghatározzák. Az ellenérv szintén ugyanaz, mint amit fentebb vázoltunk: az interpretív fogalmak esetében nem találhatjuk meg a közösen osztott alkalmazási kritériumok hátterét. Az igazságosság, demokrácia, szabadság, vagy a jog fogalma helyes alkalmazására nézve nem léteznek közösen elfogadott kritériumok, mert valódi, tartalmi egyet nem értés övezi az ilyen fogalmak és gyakorlat tartalmának valamint terjedelmének kérdését.²⁶ Továbbra is fennmarad a kérdés, hogy ha a Dworkin féle érvelésmód csak az úgynevezett kriteriális szemantika ellen hatásos, akkor találhatunk-e olyan szemantikai elméletet, mely hozzájárulhat a Dworkin által helyesen felfogott tartalmi egyet nem értés magyarázatához.

Richard M. Hare elmélete jó támpontot kínál arra nézve, hogy megvizsgáljuk, hogyan képzelhető el a konceptuális elemzés az olyan területen, mint a jog, az erkölcs vagy a politikai filozófia. Hare konceptuális elméletet, egy általa etikai elméletnek nevezett felfogást képvisel. Ez azt jelenti, hogy nem foglal állást tartalmi erkölcsi kérdésekben, hanem az erkölcsi fogalmak, kifejezések jelentésével, az erkölcsi szavak logikai tulajdonságaival foglalkozik. Az erkölcsi fogalmak és kifejezések szemantikai tulajdonságainak feltárására törekszik. A szavak jelentését szerinte a logikai tulajdonságaik határozzák meg, így a jelentés tanulmányozása a kifejezések logikai tulajdonságainak vizsgálatát követeli meg. Az erkölcsfilozófus feladata, hogy segítségünkre legyen abban, hogy az erkölcsi kérdésekkel kapcsolatban racionálisan vitatkozhassunk. Ez megköveteli azt, hogy engedelmessédjünk azoknak a logikai szabályoknak, melyek ezeket a fogalmakat vezérlik. Az erkölcsfilozófia fő feladata az erkölcsi érvek vizsgálata, hogy képesek legyünk a jó erkölcsi érveket megkülönböztetni a rosszaktól. Ebben a vállalkozásban az erkölcs-elmélet az, amely felfedi az erkölcsi fogalmak logikáját.²⁷

Hare azt mondja, ahhoz, hogy korrekt módon tudjunk válaszolni tartalmi erkölcsi kérdésekre (például „helyes-e az abortusz?”, „helyes-e a rabszolgaság?”), először bizonyos, a jelentést és logikát érintő kérdést kell feltárni: amíg nem értjük meg, hogy miről beszélünk, mi az, ami körül az érvelésünk forog, nem tudunk egyetlen tartalmi kérdésben sem racionálisan dönteni.²⁸ Hare célja, hogy az erkölcsi fogalmak, kifejezések jelentését vizsgáló különböző etikai elméletek taxatív felsorolását adja, megvizsgálja a jelentésre vonatkozó felfogásaikat, és a helytelen meglátásaikat félredobva az elméletek helyes álláspontjait egyetlen elméletbe, a sajátjába sűrítse, mely számot tud adni az erkölcsi fogalmak leíró (deskriptív) és előíró (preskriptív) jelentéséről. Hare az úgynevezett univerzális preskriptivizmus álláspontját képviseli.²⁹ Az általa vizsgált etikai elméletek két csoportra oszthatók, a deskriptivizmus és a non-deskriptivizmus (leíró és nem leíró etikák) csoportjaira. A deskriptivizmuson belül is megkülönböztethetjük a naturalizmust, mely az objektivista és szubjektivista naturalista álláspontokra bontható, illetve az intuicionizmust. A non-deskriptivista elméleten belül szintén két csoport különíthető el, ezek közül az egyik az emotivizmus, a másik pedig a racionális non-deskriptivizmus. Utóbbin belül helyezkedik el Hare álláspontja, az univerzális preskriptivizmus. Nem vázolom részletesen az egyes elméletek jellemzőit, csak a Hare által nekik tulajdonított lényegi mondanivalójukat.

A deskriptivizmus fő állítása, hogy az erkölcsi kifejezések és állítások jelentését kizárólag azok igazságfeltételei (illetve szemantikai tulajdonságai) határozzák meg. A naturalizmus ezen belül azt vallja, hogy ezek az igazságfeltételek *nem erkölcsi* tulajdonságok. Az

objektivistá naturalizmus szerint ezek a tulajdonságok objektívek, míg a szubjektivistá naturalizmus ennek ellentétét állítja: az erkölcsi állítások és kifejezések igazságfeltételeit meghatározó tulajdonságok szubjektívek. Az intuicionizmus azt vallja ezekről a tulajdonságokról, hogy erkölcsi tulajdonságok. A non-deskriptivistá elméletek közös meggyőződése, hogy az erkölcsi állítások jelentését nem kizárólag azok igazságfeltételei illetve szemantikai és szintaktikai tulajdonságai határozzák meg. Ezen belül az emotivizmus képviselői úgy gondolják, hogy az erkölcsi állítások jelentésének meghatározásában a logika nem játszhat szerepet, a racionális non-deskriptivizmus viszont úgy tekint az erkölcsi állításokra, melyeket logikai szabályok vezérelnek.³⁰ Hare álláspontja non-deskriptivistá, így tekintsük át röviden, hogy a deskriptivistá elméletekhez képest ő hogyan képzei el az erkölcsi állítások, kifejezések jelentésének meghatározását!

A deskriptivizmus szerint az erkölcsi állítások jelentését kizárólag azok igazságfeltételei határozzák meg. A non-deskriptivizmus ezzel ellentétben azt vallja, hogy bár az erkölcsi állításoknak vannak igazságfeltételeik, a jelentésük nem alapulhat kizárólag ezeken az igazságfeltételeken és a szemantikai, szintaktikai tulajdonságaikon. Hare ugyanis megkülönbözteti az erkölcsi állítások deskriptív és preskriptív jelentését. A deskriptív jelentést határozzák meg az állítások igazságfeltételei, illetve a szemantikai és szintaktikai tulajdonságai. Azonban ezekkel az igazságfeltételekkel az a baj, hogy ha megváltoznak, az állítások jelentése is megváltozik. A non-deskriptivistá elutasítja ezt a megfontolást, mert számot kell adni az erkölcsi állítások *preskriptív* jelentéséről is. Ennek az a következménye, hogy az erkölcsi állítások megőrzik ugyanazt az értékelő jelentésüket, miközben megváltoznak az igazságfeltételeik.³¹ Ebben a megállapításban rejlik véleményem szerint a hare-i álláspont lényege: az a felfogás, hogy az erkölcsi állítások preskriptív, normatív jelentése univerzális.

Hare szerint a különböző erkölcsi állításoknak van deskriptív jelentése is. Ezt pedig az állítások igazságfeltételei, illetve szemantikai és szintaktikai tulajdonságai határozzák meg. Azonban ezekre az igazságfeltételekre az jellemző, hogy kultúráról kultúrára változhatnak. „[...] az erkölcsi állítások igazságfeltételei elkerülhetetlenül kapcsolódnak egy kultúrához és annak erkölcséhez valamint nyelvéhez.”³² Hogyan állapíthatjuk meg az állítások igazságfeltételeit? Az erkölcsi állítások igazságfeltételeit az erkölcsi kifejezések (mint például ’jó’, ’rossz’, ’helyes’, ’helytelen’) személyekre vagy cselekvésekre vonatkozó korrekt alkalmazása határozza meg. Ez minden deskriptivistá elméletre igaz. Ha meg akarjuk tudni, melyek az igazságfeltételek, meg kell vizsgálnunk, hogy az emberek mely cselekvésekre alkalmazzák helyesen az erkölcsi kifejezéseket. Hogyan tudjuk ezt megtenni? Úgy, hogy azt vesszük górcső alá, hogy hogyan alkalmazzák az adott nyelvet beszélők a nyelvi kifejezéseket. Megfigyelhetjük és leírhatjuk, hogy például az angol nyelvet beszélők a ’rossz’ szót milyen cselekvések megítélésére alkalmazzák, és mely cselekvésekre nem. Az ilyen vizsgálat oda vezet, hogy egy bizonyos *szabályra* lelünk a nyelvi kifejezések alkalmazása során. Például ha meg akarjuk találni az arra vonatkozó szabályt, hogy az angol nyelvben mikor használják helyesen a ’piros’ szót, megvizsgáljuk, hogy milyen típusú dolgokra vonatkozóan alkalmazzák eddig ezt a szót. Az állításunk igaz lesz, ha csakis az így megállapított esetekben alkalmazzuk a ’piros’ melléknevet. Azonban számolnunk kell egy problémával: az erkölcsi kifejezések (mint például a ’rossz’ vagy ’helytelen’) esetén nem ilyen könnyű a dolgunk. Azt a kifejezést, hogy ’helytelen’ nem minden ugyanazt a nyelvet beszélő ember alkalmazza ugyanarra a cselekvésre vagy dologra. Hare szerint az erkölcsi kifejezések esetén pontosan az a probléma, amelyre Dworkin is felhívta a figyelmet: nem találunk olyan közös szabályt, amely eligazítana a kifejezések helyes alkalmazásában. Sőt, igen sok, különböző szabállyal kell szembesülnünk, amelyek inkonzisztensek egymással.

Ezért a legnagyobb problémája a deskriptív elméleteknek, hogy az erkölcsi relativizmus hibájába esnek. Mind az adott kultúrán belül élő emberek, mind pedig az egyes kultúrák is különböző igazságfeltételekkel támasztják alá az erkölcsi állításaikat, az igazságfeltételek tekintetében nincs egyetértés a közösség tagjai között.³³ Azért, hogy objektivitást biztosíthassunk az erkölcsi állításoknak, számot kell adni a preskriptív jelentésükről is. Számot kell adni arról, hogy az erkölcsi állítások esetén miféle racionalitásról és univerzalitásról beszélhetünk. Hare szerint az erkölcsi állítások előíró jelentése lehet objektív, a deskriptivizmus nem képes az erkölcsi állítások objektivitását garantálni, mert a jelentésüket csupán az igazságfeltételeik alapján határozza meg. Az objektivitást nem lehet biztosítani pusztán a tényeknek való megfelelés alapján, Hare szerint az objektív inkább azt jelenti, mint amivel az adott nem erkölcsi, ténybeli körülmények között lévő minden racionális ember egyetértene.³⁴ Ehhez járul hozzá az a követelmény, hogy univerzalizálhatóvá tegyük az erkölcsi állítások előíró jelentését. Ehhez pedig Hare a kanti kategorikus imperatívuszt hívja segítségül. Hare szerint minden erkölcsi kifejezésről elmondható, hogy „kellést” vonnak maguk után, ennek a „kellésnek” pedig van logikája, ez a logika pedig univerzális. Az univerzalitás biztosításához Hare a kanti *kategorikus imperatívusra* támaszkodik. A kategorikus imperatívusz szerinte nem leíró, hanem előíró természetű. Az univerzalitás biztosítása azzal a módszerrel oldható meg, hogy egy kétlépcsős „tesztet” kell alkalmaznunk: meg kell vizsgálnunk, hogy az akaratunk maximájaként elfogadott erkölcsi elv hogyan érint más ugyanazon körülmények között lévő embert és azt, hogy ha saját magam képzelem ugyanabba a helyzetbe, melyet az akaratom maximája eredményez másokra nézve, akkor el tudnám-e fogadni ezt a bizonyos erkölcsi elvet. A legfontosabb kérdés, hogy el tudjuk-e fogadni a maximát, ha ismeretében lennénk azoknak a maximánk által okozott tényeknek, melyek más embereket érintenek. „Azt mondják, hogy az az előírás, hogy minden fekete embert kezeljünk alárendeltként, formálisan univerzális, és belső szerkezetét tekintve konzisztens, és ezért a kategorikus imperatívusz nem zárja ki. A lényeg azonban az, hogy valaki, aki teljes mértékben el tudja képzelni azoknak a fekete bőrű embereknek a körülményeit, akiket alárendeltként kezelnek, képes-e fenntartani azt a szándékát, hogy ily módon kellene őket kezelni. Mivel teljes mértékben elképzelte a szituációt, megformált egy olyan preferenciát, hogy őt magát nem kellene így kezelni, ha fekete bőrű lenne; és ez inkonzisztens a szándékolt maxima univerzális formájával.”³⁵ Ehhez hasonló logika vezérli az erkölcsi fogalmak normatív jelentését a hare-i álláspont szerint.

Vázlatosan megismertünk a dworkini elmélettel szemben egy olyan szemantikai megfontolásokat is felölelő konceptuális elméletet, mely véleményem szerint vonzó kiindulópontot ajánl ahhoz, hogy hogyan képzelhetjük el a konceptuális elméletek jelentőségét az olyan „interpretív” fogalmak tartalmi megvilágításának terén, mint a jog, vagy az erkölcsi, politikai filozófiai fogalmak. A hare-i elmélet erénye, hogy nem fogadja el azt az álláspontot, hogy az erkölcsi állítások jelentése kimerülne azok igazságfeltételeinek leírásában. Számot kell adni valamilyen módon az ilyen kifejezések normatív jelentéséről is, és fel kell vállalni ezzel az előíró jelentéssel kapcsolatban egy objektivista felfogást. Azt, hogy erre a kanti megfontolásokat alkalmazza vezérfonalként, sikeres vállalkozásnak tekintem.

Dworkin elmélete a szemantikai elméletek egy bizonyos csoportja ellen lehet hatásos. Ez pedig, mint fent mondtuk, a kritériális szemantika. Ha ezt elfogadjuk, nem állíthatjuk, hogy nem lehetséges a szemantikai elméleteknek egy olyan változata, amely alkalmas lehet arra, hogy a jog alapjaiban fennálló tartalmi, teoretikus egyet nem értés magyarázatához hozzájárulhatna. A hare-i álláspont sikeres lehet ebben. A kérdés komolyabb megválaszolásához azonban mélyebb nyelvfilozófiai elemzésre van szükség, melyet e

dolgozatban nincs lehetőség kifejtteni.

---

1 Dr. Ficsor Krisztina, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszék, I. éves nappali tagozatos PhD hallgató, témavezető: Dr. Bódig Mátyás egyetemi docens.

2 Ronald Dworkin: A harti 'Utószó' és a politikai filozófia karaktere, *Miskolci Jogi Szemle*, 1 (2006) 1, 92-133.
3 Uo. 93.

4 Uo. 92.

5 Az objektív erkölcsi tények létét valló felfogás például Michael S. Moore-nak tulajdonítható, míg az erkölcsi szubjektivizmus, vagy Dworkin által externális szkepticizmusnak nevezett álláspont egyik fő képviselője John Mackie.

6 Dworkin: A harti 'Utószó' és a politikai filozófia karaktere, 98.

7 Ennek megvilágítását lásd Bódig Mátyás: *Jogelmélet és gyakorlati filozófia. Jogelméleti módszertani vizsgálódások*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2004.

8 „Először is: mi történt? Tényleg a munkatársa lábára ejtette a franciakulcsot az esztergapad mellett álló férfi? Másodsor: mi az alkalmazandó jog? Megengedi-e a jog a sértett munkavállalónak, hogy kártérítést kapjon egy ilyen típusú sérülés esetén? Harmadsor: ha a jog megtagadja a kompenzációt, igazságtalan lesz-e ez?” Dworkin: *Law's Empire*, London, Fontana, 1986, 3.

9 Dworkin: *Law's Empire*, 3.

10 Uo. 4.

11 Uo. 5.

12 Uo. 7.

13 Uo. 32.

14 Uo. 33-34.

15 Herbert Hart: *A jog fogalma*, Budapest, Osiris, 1995, 147-159.

16 Uo. 151.

17 Uo. 152.

18 Dworkin: *Law's Empire*, 13.

19 Uo. 14.

20 Ronald Dworkin: A jogelmélet és jelentés problémája, in: *A Hart utáni jogelmélet alapproblémái* (szerk: Bódig Mátyás – Györfi Tamás – Szabó Miklós), Miskolc, Bíbor, 2004, 167.

21 Bővebben lásd Bódig Mátyás: *Jogelmélet és gyakorlati filozófia. Jogelméleti módszertani vizsgálódások*, 306-308.

22 Nicos Stavropoulos: *Objectivity in Law*, Oxford, Clarendon, 1996, 129.

23 Uo. 160-162.

24 Lásd Dworkin: A harti 'Utószó' és a politikai filozófia karaktere, 98.

25 Uo. 101.

26 Uo. 101-104.

27 Richard M. Hare: *Sorting Out Ethics*, Oxford, Oxford University Press, 1997, 43-44.

28 Uo. 38.

29 Uo. 43-46.

30 Uo. 42.

31 Uo. 52. Ezt Hare azzal a példával illusztrálja, hogy egy személyről azt az erkölcsi állítást teszem, hogy ő jó ember. Azért teszem ezt az állítást, mert ez a személy rendelkezik bizonyos deskriptív minőségekkel, melyek az állításom igazságfeltételeit jelentik. Ha ez a személy nem rendelkezne ezekkel a tulajdonságokkal, nem tenném róla ezt az állítást. Azonban előfordulhat, hogy megváltoztatom a véleményem és a továbbra is ugyanezekkel a tulajdonságokkal rendelkező személyre azt mondom, hogy rossz ember. A véleményem megváltozott, azonban a 'jó ember' értékelő állításnak ugyanaz marad a jelentése, a 'dicséret', viszont a véleményem megváltozása miatt más igazságfeltételek mellett fogom használni ugyanazzal a jelentéssel bíró értékelő állítást.

³² Hare: *Sorting Out Ethics*. 129.

³³ Uo. 66-68.

³⁴ Uo. 134.

³⁵ Uo. 135.